

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2016.25.53>

Paweł ZIELIŃSKI

Idealy i wartości pedagogiczne buddyjskiej szkoły Tiantai

Słowa kluczowe: pedagogika humanistyczna, wychowanie na Dalekim Wschodzie, ideały i wartości wychowawcze, wychowanie buddyjskie, szkoła Tiantai.

Wprowadzenie

Artykuł został napisany w ramach realizowanego przeze mnie od wielu lat projektu badawczego dotyczącego opracowania ideałów wychowania i wartości pedagogicznych trzech głównych dalekowschodnich systemów filozoficzno-religijnych, tj. taoizmu, konfucjanizmu¹ oraz buddyzmu mahajany, w sposób zrozumiały dla wykształconych zachodnich przedstawicieli nauk społecznych i humanistycznych, zwłaszcza pedagogów. Staram się przy tym ukazać analogie i różnice w rozumieniu wartości między dalekowschodnimi i zachodnimi kulturami pedagogicznymi. Rozpatrując chińskie szkoły mahajany, dotychczas najczęściej uwagi poświęciłem szkole Huayan. Tym razem skupiam się na często zestawianej ze Szkołą Girlandy Kwiatów (Huayan) chińskiej szkole Tiantai.

W studiach o charakterze interdyscyplinarnym szczególnie odwołuję się do podejścia kwalitatywnego oraz metod badań pedagogicznych – hermeneutycznej i komparatystycznej. W badaniach przydatne są zwłaszcza założenia i kategorie pedagogiki filozoficznej, które pozwalają na dociekanie poglądów o charakterze ontologicznym i epistemologicznym, a także antropologicznym, etycznym oraz aksjologicznym², zawartych w wymienionych systemach. Również odwołanie

¹ Por. P. Zieliński, *Taoistyczne, konfucjańskie i zachodnie koncepcje pedagogiczne*, Częstochowa 2015.

² Także tzw. pedagogiczne kategorie interdyscyplinarne, szerzej omówione przez Józefa Górniewicza, okazały się bardzo przydatne w prowadzonych badaniach. Por. J. Górniewicz, *Kategorie pedagogiczne*, Olsztyn 2001.

się do religioznawstwa jako dyscypliny naukowej, do prowadzonych w jej ramach badań dotyczących religijnej teorii człowieka, budowanej w oparciu o kategorie eschatologiczne, soteriologiczne i antropologiczne, jest przydatnym podejściem, służącym zrozumieniu kwestii wychowania i samowychowania w kulturach orientalnych. Ważnym aspektem prowadzonych badań o charakterze komparatystycznym jest szukanie analogii i różnic między badanymi dalekowschodnimi systemami a teoriami pedagogiki zachodniej.

Warto jeszcze, na zakończenie tego wprowadzenia, podkreślić znaczenie odczytania ideałów wychowania i wartości pedagogicznych jakiegokolwiek badanego systemu. Ideał wychowania służy ustaleniu obowiązujących norm w kulturze danego społeczeństwa, a zatem powinności dotyczących zachowania się w jego ramach³, co jest bliskie lub nawet tożsame z rozumieniem pojęcia wartości, i w ramach (danej) teorii wychowania wskazuje także na granice moralnych zachowań człowieka. Zatem ideał wychowania stanowi podwaliny wszelkiej prowadzonej działalności wychowawczo-kształcącej. Służy także rozstrzygnięciu podstawowych kwestii egzystencjalnych, z którymi boryka się człowiek od zarania swego istnienia, czyli udzieleniu odpowiedzi na fundamentalne pytania o istotę oraz sens ludzkiej egzystencji, a także naturę świata⁴.

1. Główny tekst, przedstawiciele oraz doktryna szkoły Tiantai

Pominąwszy szkołę Chan⁵, każda z pozostałych pięciu chińskich szkół mahajany ma własną sutrę, (lub inny) tekst święty, na którym się opiera⁶. W szkole Tiantai jest nim *Sutra Lotosu Dobrego* (lub *Mistycznego Prawa* – w języku sanskryckim *Saddharma Puṇḍarīka Sūtra*, w zapisie chińskim *Miàofǎ Liánhuā jīng*, lub w formie skróconej – *Fǎhuá jīng*). Jest ona częścią zbioru sutr pod nazwą *Rozległe Suty – Suty Waipulja*, zawierającego ponadto *Sutrę Avartamsaki*, *Sutrę Mahaparinirvany* oraz *Sutrę Mahasamnipaty*⁷.

Sutra Lotosu jest szczególnie popularna w Chinach i Japonii, w dwóch szkołach: Tiantai (japoński odłam szkoły nosi nazwę Tendai) oraz Nichiren. Druga szkoła powstała w Japonii w XIII wieku. Przedstawiciele buddyizmu mahajany uważają, że sutra zawiera pełną naukę Buddy, która została zaprezentowana pod

³ B. Śliwerski, *Pedagogika ogólna. Podstawowe prawidłowości*, Kraków 2012, s. 75.

⁴ S. Nalaskowski, *O ideale wychowania i celach kształcenia. Studium z pedagogiki porównawczej*, Toruń 1994, s. 9.

⁵ Por. uwagi na temat szkoły Zen (chiń. Chan) zawarte w: R. Janik *Pedagogiczne aspekty oddziaływania hinduistycznych i buddyjskich systemów filozoficzno-religijnych w okresie globalizacji*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2014, t. 23.

⁶ Pozostałe szkoły chińskiej mahajany to: Sanlun, Faxiang, Jingtū, Zhenyan (bardziej szkoła wadźrajany niż mahajany, jednak czasami łączona z Huayan) oraz wspomniane Chan i Huayan.

⁷ *Waipulja-sutra*, [w:] *Encyklopedia mądrości Wschodu. Buddyizm. Hinduizm. Taoizm. Zen*, red. (wersji polskiej) E. i P. Trzeciakowie, Warszawa 1997, s. 361.

koniec jego życia (a Budda, według przekazu nauk buddyjskich, nauczał około 45 lat)⁸. Miało to mieć miejsce podczas wykładów Buddy na Górze Sępa (Grdhrakuta). Sutra, pisząc najogólniej, przekazuje kilka zasadniczych myśli Buddy. Jedną z nich jest przekonanie, iż istnieje wiele metod (ścieżek, dróg) do osiągnięcia oświecenia. Ich wymiar ma charakter czasowy, gdyż w istocie stanowią one jedność. Ideały śrawaka, pratjekabuddhy i bodhisattwy różnią się od siebie tylko tym, że są dostosowane do różnych zdolności (percepcji) uczniów. Podobnie jest z trzema wozami: hinajaną, madhjamajaną i mahajaną, stanowią one „część” jednego wozu – ekajany. Są one tylko „zręcznymi metodami” czy „zręcznymi środkami”, przy których pomocy ludzie (i inne istoty) urzeczywistniają swą prawdziwą naturę. Jeśli u wierzących powstanie czy też pojawi się zaufanie (do nauk Buddy), iż posiadają oni prawdziwą naturę Buddy, osiągną wyzwolenie, czyli urzeczywistnią tę naturę, a na drodze urzeczywistnienia swą pomoc okażą im zarówno buddowie, jak i bodhisattwowie. Idea ta ma wyraźnie kontekst pedagogiczny, który zostanie podjęty w dalszej części tekstu, podobnie jak następne. Jeden z rozdziałów *Sutry Lotosu* dotyczy wielkiego bodhisattwy Awalokiteśwary i w sposób czytelny przedstawia pomoc bodhisattwiczną. Sam Budda w sutrze jest nie tyle postacią historyczną, ile manifestacją Dharmakaji⁹. Jest to jedno z „trzech ciał” buddy, początkowo kojarzone z nauką historycznego Buddy Śiakjamuniego, potem traktowane jako bezosobowe i bezczasowe czy wieczne, wolne od jakiegokolwiek dualności i przemijania, wszechobjmujące (a zatem zawierające każde stworzenie), transcendentne „ciało buddy”, ciało wielkiego ładu. W szkole Chan Dharmakaję traktuje się wręcz jako kosmiczną świadomość i jedność, z której wyłaniają się wszystkie formy oraz porządek czy harmonia moralna¹⁰.

Przetrzywały trzy z kilkunastu chińskich tłumaczeń *Sutry Lotosu*, w tym tłumaczenie Dharmaraksy z 286 roku. Najbardziej znanym i upowszechnionym jest 28-rozdziałowe tłumaczenie Kumaradziwy z 406 roku¹¹. Należy dodać, że zdaniem buddologa Paula Williama, chińskie tłumaczenia są często starsze od zachowanych tekstów sanskryckich¹². Uważa się, że *Sutra Lotosu* jest najbardziej wpływowym i oddziałującym tekstem buddyjskim, a na pewno tak twierdzili przedstawiciele Tiantai¹³.

⁸ Por. P. Zieliński, *Samorealizacja i samowychowanie w Zen i metodzie Silvy*, Częstochowa 2000, s. 68.

⁹ *Sutra Lotosu*, [w:] *Encyklopedia mądrości Wschodu. Buddyzm...*, s. 315–316.

¹⁰ Pozostałe ciała to Sambhogakaja – ciało zachwyty, które dostrzegają najbardziej zaawansowani bodhisattwowie, ciało buddów z Czystej Krainy i doświadczających prawdy oraz Nirmanakaja – ciało emanacji, to ciało ziemskie buddów i bodhisattwów, służące do nauczania ludzi i innych istot, jak można uwolnić się od cierpienia i doświadczyć wolności. Por. *Trikaja*, [w:] tamże, s. 343–344.

¹¹ J. Stone, *Lotūs Sutra*, [w:] *Encyclopedia of Buddhism*, vol. 1, ed. R.E. Buswell, New York 2003, s. 471.

¹² P. Williams, *Buddyzm mahajana*, Kraków 2000, s. 178.

¹³ *Lotus Sutra*, [w:] E.A. Irons, *Encyclopedia of Buddhism*, New York 2008, s. 311.

Bardziej współczesne badania wskazują, że tekst jest najprawdopodobniej kompilacją dokonaną w trzech etapach. Pierwsze dziewięć rozdziałów dotyczy jednego pojazdu i zręcznych środków nauczania. Kolejne rozdziały, od dziesiątego do dwudziestego drugiego, skupiają się na postępowaniu bodhisattwy oraz randze czczenia, wygłaszania i przekazywania (nauk) sutry. Za jeszcze późniejsze uważa się końcowe rozdziały, poświęcone kultowi (odwoływaniu się do) poszczególnych bodhisattwów.

Jednak tradycyjne rozumienie *Sutry Lotosu* wynika z interpretacji jej treści. Zhiyi (538–597), uważany za rzeczywistego twórcę szkoły Tiantai, pierwsze czternaście rozdziałów sutry określił jako „nauczanie śladu”, dokonane przez Śiakjamuniego, który tymczasowo przejawiał się jako historyczny Budda, jednak był przejawem buddy przebudzonego od zarania czasu, od prapoczątku. Zatem tekst sutry składa się z tzw. śladu czy tropu, jak i źródła sięgającego niewyobrażalnie odległej przeszłości, uosobionego przez Buddę Prabhutaratnę (będącego synonimem natury buddy i ujawnionego w rozdziale jedenastym, gdzie demonstruje się obok Buddy Śiakjamuniego). Taka interpretacja rozpowszechniła się w szkołach Tiantai, Tendai i Nichiren. Wierzone, że prawda została objawiona przez Buddę Śiakjamuniego dopiero po czterdziestu latach jego nauczania, w końcowym etapie życia, z którym wiązano powstanie nauk sutry. W Chinach nauczanie oparte na sutrze wiązało się z jej trzema elementami. Tzw. „Potrójna Sutra Lotosu” składa się z tekstu głównego, przetłumaczonego przez Kumara-dziwę, tekstu wstępnego, utworzonego z *Sutry Niezmierzonych Znaczeń* (pin. *Wuliang yi jing*, jap. *Muryōgikyō*), oraz z tekstu zamykającego – *Sutry Metod Medytacji Bodhisattwy Samantabhadry* (pin. *Guan Puxian pusa xingfa jing*, jap. *Kan Fugen bosatsu gyōhōkyō*). Ta ostatnia sutra ma wyraźne odniesienia do dwudziestego ósmego rozdziału *Sutry Lotosu*. W rozdziale tym Samantabhadra m.in. medytuje nad znaczeniem pokuty za grzechy wynikłe z ulegania sześciu zmysłom. Zhiyi włączył ten rytuał jako trzeci z czterech rodzajów samadhi (skupienia, zjednoczenia), nauczanych w systemie medytacyjnym Tiantai¹⁴. Tak zinterpretowane nauki „Potrójnej Sutry Lotosu” były szczególnie atrakcyjne dla ludzi świeckich, zwłaszcza dla tych, którzy w trakcie swojego życia popełnili czyny nieetyczne, wszyscy oni mogli wciąż mieć nadzieję na wyzwolenie.

Wracając jeszcze do kwestii oryginalności *Sutry Lotosu*, jak stwierdził P. Williams, według wszechstronnych badań uczonych japońskich, pierwsze dziewięć rozdziałów oraz rozdział siedemnasty stanowią najstarsze części sutry i właśnie one zostaną dalej pokrótce przedstawione. Powstały one między I wiekiem p.n.e. a I wiekiem n.e. Większość pozostałych rozdziałów powstała w końcu II wieku¹⁵.

Rozdział pierwszy stanowi *Wprowadzenie*, w którym przedstawiono zgromadzenie na Górze Sępa (czasami nazywanej Górą Orła), Buddę Gautamę w głębokiej medytacji, której towarzyszą trzęsienia ziemi. Budda emituje spo-

¹⁴ J. Stone, dz. cyt., s. 472.

¹⁵ P. Williams, dz. cyt., s. 178.

między brwi światło obejmujące czy też przenikające cały wszechświat, a bodhisattwa Mandżuśri zapowiada, że zaprezentuje on swoje ostateczne nauczanie. W drugim rozdziale *Sposoby i środki* Śiakjamuni wyjaśnia „zręczne środki” jako sposoby nauczania dostosowane do zdolności uczniów. Ostatecznym celem Buddy ma być skierowanie odczuwających istot na drogę dostąpienia wglądu w Buddę, ich wkroczenia na drogę umożliwiającą oświecenie. W rozdziale trzecim – *Przypowieść* – Budda przytacza przypowieść o ojcu ratującym swe dzieci z płonącego domu przez odwołanie się do ich pragnień posiadania szczególnych pojazdów (wozów), co ma przypominać stosowane przez niego trzy wozy, a także zapowiada, że Siariputra (jeden z głównych uczniów Buddy) osiągnie oświecenie. Kolejny, czwarty rozdział jest zatytułowany *Wiara i zrozumienie*¹⁶. Zawiera on przypowieść o występnyim synu oraz jego bogatym ojcu, który stopniowo sprowadza go na właściwą drogę, na której syn odzyskuje pewność siebie i rozpoznaje swoją prawdziwą naturę (mądrość Buddy). Rozdział piąty stanowi *Przypowieść o roślinach*. Dharma (Nauka Buddy) jest niczym wielki deszcz, który poi wszystkie rośliny, podobnie jak nauka Buddy trafia do śrawaków (uczniów, słuchaczy, wybitniejszych uczniów Buddy), pratjekabuddhów (samotnych buddów, urzeczywistniających oświecenie dla siebie) i bodhisattwów oraz innych istot, otrzymujących stosowne wsparcie, dostosowane do ich możliwości przyswajania. W rozdziale szóstym *Zapewnienie stania się Buddą* Śiakjamuni zapowiada oświecenie swych wybitnych uczniów i towarzyszy: Mahakaśjapy, Subhutiego, Mahakatya-yany oraz Mahamaudgalyayany. Rozdział siódmy *Magiczne miasto* jest przypowieścią Buddy o grupie ludzi szukających wielkiego skarbu. Roztoczona przed nimi realistyczna wizja cudownego miasta umożliwia im odpoczynek, porzucenie trosk oraz stanowi zachętę do dalszych wysiłków. To magiczne miasto jest niczym nauki buddyizmu, a poszukiwanym skarbem jest oświecenie. Rozdział ósmy *Zapewnienie dla 500 Arhatów* (czyli „godnych oświecenia”, wyzwolonych, przebudzonych) zawiera przypowieść o człowieku, który zasnął upojony alkoholem, a wtedy jego przyjaciel zaszył w jego ubraniu drogocenny klejnot. Po powrocie do stanu zwykłej świadomości człowiek ten prowadzi codzienne, ubogie życie, nie zdając sobie sprawy z bycia prawdziwym bogaczem. Dopiero ponowne spotkanie z przyjacielem sprawia, że uświadamia sobie ten fakt. Klejnot, według jednej z interpretacji, oddaje Naturę Buddy (wrodzoną każdemu doskonałość), skrytą wśród codziennych, negatywnych stanów umysłu. Rozdział dziewiąty *Gwarancje dla Praktykujących i Adeptów* zawiera zapewnienie, że zarówno Ananda (ukochany, ale nieoświecony za życia Buddy jego uczeń), jak i Rahula (syn) oraz dwa tysiące innych śrawaków osiągną Stan Buddy. Rozdział siedemnasty *Zasługi i cnoty oświecenia* zawiera myśl, iż dzięki naukom Buddy tak wiele istot, jak liczne są piaski Gangesu, zostanie uratowanych¹⁷.

¹⁶ W przytoczonym dalej polskim tłumaczeniu nieznanego autorstwa – *Wnikliwość wiary*.

¹⁷ Sh. Suguro, *Introduction to the Lotus Sutra*, Fremont 1998, s. 16, 31, 34–35; M. Pye, *Skilful Means. A concept in Mahayana Buddhism*, London, New York 2003, s. 23, 37–39, 40–46, 48;

Sama nazwa szkoły Tiantai pochodzi od góry w prowincji Zhejiang, na której nauczał wspomniany Zhiyi. Szkoła powstała w VI wieku, a zanikła w Chinach, w 845 roku, na skutek prześladowań buddystów w czasie trwania dynastii Tang (618–907). Twórca szkoły (choć formalnie uznawany za trzeciego jej patriarchy) był dobrze wykształcony jako syn wysokiego rangą urzędnika, znał literaturę świecką i religijną, taoistyczną i konfucjańską. Jednak duże wrażenie wywarła na nim *Sutra Lotosu*, którą usłyszał w klasztorze buddyjskim, mając zaledwie sześć lat. Ponieważ jego rodzice zmarli i sytuacja rodziny gwałtownie pogorszyła się, osiemnastoletni Zhiyi wstąpił do klasztoru buddyjskiego, studiując kolejno u Faxu, Huikuanga oraz Nanyue Huisi'ego z góry Dasu, który uważał *Sutrę Lotosu* za najważniejszą sutrę buddyjską. Ponoć rozpoznał on w nowo przybyłym mnichu swojego starego towarzysza, z którym przebywał na Górze Sępa za czasów Buddy Śiakjamuniego¹⁸. Już po dwóch tygodniach, na skutek przekazanych mu przez Huisi'ego technik medytacyjnych i innych nauk dotyczących praktyki buddyjskiej, Zhiyi zrozumiał prawdziwe znaczenie *Sutry Lotosu* i uzyskał potwierdzenie tego zrozumienia, ale jeszcze siedem lat spędził ze swoim nauczycielem. Przez następne lata wykładał nauki *Sutry Lotosu*, mając poparcie wysokich urzędników, napisał również książkę pt. *Głębokie znaczenie Sutry Lotosu – Fahua xuanyi*. Uczestniczył w wielu debatach z silnym przekonaniem o najwyższym znaczeniu *Sutry Nirwany*, czym przyciągnął wielu zwolenników i uczniów. Mając 38 lat, udał się na górę Tiantai, gdzie na jej najwyższym szczycie (Huading) osiągnął kolejne oświecenie, które utwierdziło go we własnych poglądach. Posiadał też wsparcie ze strony dwóch ostatnich cesarzy Chin z dynastii Chen, nie zdecydował się jednak stale przebywać na ich dworze, mimo że przybył do Nankinu (ówczesnej stolicy), gdzie nauczał, prowadził też nauczanie w innych miejscach kraju. Jego wykłady wydano później jako *Komentarze do Sutry Lotosu (Słowa i zdania Sutry Lotosu) – Fahua wenju*. Jego najwybitniejszym uczniem został Guanding (inaczej Zhang'an, 561–632). W okresie wojny Zhiyi przebywał na górach Lu i Heng, rozbudował też klasztor Yuquan, a seria wygłoszonych tam wykładów legła u podstaw jego trzeciej książki pt. *Wielka koncentracja i wgląd – Mohe Zhiguan*. Mistrz ostatecznie powrócił na górę Tiantai, otrzymał też tytuł „Mędrca” od cesarza z kolejnej dynastii Sui, a po śmierci – Wielkiego Nauczyciela Tiantai¹⁹.

W swych naukach Zhiyi podkreślał potrzebę duchowego rozwoju w oparciu zarówno o zrozumienie doktryny, jak i samej praktyki medytacyjnej. Dokonał

S. Murano, *The Sutra of the Lotus Flower of the Wonderful Law*, University of Hawaii Press, Honolulu 2013 (reprint), s. 25, 34–35, 38–39.

¹⁸ D. Ikeda, *The Flower of Chinese Buddhism*, Weatherhill, New York 1997, s. 107. Chodzi tu oczywiście o kontekst wiary w reinkarnację, jedno z głównych założeń doktryny buddyjskiej.

¹⁹ Por. L. Hurvitz, *Chih-i (538–597): An Introduction to the Life and Ideas of a Chinese Buddhist Monk*, Brussels 1980, oraz B. Ziporyn, *Zhiyi*, [w:] *Encyclopedia of Buddhism*, vol. 2, ed. R.E. Buswell Jr., New York 2004, s. 927–928.

dość złożonej klasyfikacji nauk i pism buddyjskich (podziału na pięć epok i osiem nauk), podkreślając znaczenie zwłaszcza *Sutry Lotosu*²⁰, ponadto *Sutry Nirwany*. Zhiyi stworzył doktrynę Trzech Prawd Pustki, według której każdy element doświadczenia jest niezbędny i jednocześnie – po pierwsze – zdeterminowany, po drugie – niejednoznaczny, i po trzecie – absolutny. Te trzy predykaty w ostateczności są synonimami. Taka interpretacja wszystkich *dharm* (czynników bytu) pozwoliła na stworzenie doktryny *Yinian sanqian* – „trzech tysięcy światów w jednym momencie życia”, co również wiązało się z rozumieniem „zła jako nieodłącznej części Natury Buddy”, ponadto nieoddzielania oświecenia od złudzenia, a także równą pozycję wszystkich stanowisk doktrynalnych, ujętych w *Sutrze Lotosu* jako zręczne środki. Mistrz zaaprobował i rozpowszechnił indyjską doktrynę o rzeczywistości²¹, że jest ona w danym momencie i staje się na przemian „tylko smakiem”, „jedynie zapachem”, „tylko dotykiem” itd. Jego metoda hermeneutyczna, a zwłaszcza ranga metafory „błysku kontemplującego umysłu” w odczytaniu pism, przyczyniła się do wczesnego rozwoju szkoły Chan. Dokonana nowa klasyfikacja nauk i pism buddyjskich, jako nowatorska idea w buddyźmie, była z kolei rozwijana w szkole Huayan²².

2. Wartości pedagogiczne szkoły Tiantai

Wspomniana wyżej metoda hermeneutyczna mistrza Zhiyi’ego, wraz z przytoczoną metaforą, znajduje swoje odzwierciedlenie w rozumieniu hermeneutyki jako metody pedagogicznej. Należałoby tu odwołać się po części do poglądów Friedricha D.E. Schleiermachera oraz – w większym stopniu – Wilhelma Diltheya. Koncepcja hermeneutyki Schleiermachera jako ogólnej nauki o sztuce rozumienia tekstu, opartej na rozumieniu gramatycznym i psychologicznym oraz dociekaniu intencji autora, odpowiada w pewnym stopniu ideom zawartym w jednej z prac Zhiyi’ego pod wymownym tytułem *Słowa i zdania Sutry Lotosu – Fahua wenju*. Przyjęto cztery możliwe interpretacje (rekonstrukcje idei) tego dzieła, pierwszą w oparciu o skupienie się na kluczowych terminach, drugą w oparciu o szukanie wzajemnych, zachodzących między nimi odniesień czy powiązań, trzecią, opartą na akceptacji intencji autora ujawnienia ostatecznej rzeczywistości i nauczania o niej, ponadto dopuszczono jako czwartą inne, nieograniczone interpretacje²³. Trzecia interpretacja, odwołująca się do metafory

²⁰ Według omawianego mistrza w *Sutrze Lotosu* najważniejsze były następujące rozdziały: drugi, czternasty, piętnasty i zasłyszany w dzieciństwie dwudziesty piąty.

²¹ Por. też rozdział o jednej z indyjskich szkół buddyzmu – Widźnianawaddzie, zawarty w: T. Olchanowski, *Wola i opętanie. Enancjodromia a rzeczywistość*, wyd. 2, Warszawa 2010.

²² B. Ziporyn, dz. cyt.

²³ H. Kanno, *On the ‘Four Interpretations’ of the Fahua wenju*, „Journal of Indian and Buddhist Studies” 2006, nr. 3, s. 1243–1245.

„błysku kontemplującego umysłu” Zhiyi’ego, jest bliska rozumieniu Diltheya, który nie chciał wyjaśniać rzeczywistości (w tym rzeczywistości wychowawczej) w sposób przyczynowy, lecz przez odwołanie do intuicji. Przedmiot nauk humanistycznych nie jest dostępny zmysłowo, lecz jest spójną całością przeżywaną wewnątrznie²⁴. Hermeneutyka była dla niego teorią interpretacji pomników piśmiennictwa, a krąg hermeneutyczny Diltheya umożliwia zrozumienie sensu i znaczenia wszystkiego, jak w akcie iluminacji, co jest całkiem bliskie przytoczonej metaforze chińskiego mistrza, a także kolejnym, coraz głębszym poziomom jego poznania, na co wskazuje biografia chińskiego nauczyciela²⁵.

W tekście *Sutry Lotosu* dopatrzeć się można istotnych i bardzo współcześnie brzmiących zasad i wartości pedagogicznych. W celu ich zaprezentowania odwołam się do kilku rozdziałów sutry, a w szczególności do zawartych w nich przypowieści, nie rosząc sobie przy tym prawa do całkowitego przeniknięcia wartości pedagogicznych zawartych w tekście sutry.

Trzeci rozdział *Sutry Lotosu* opowiada o (bardzo bogatym) ojcu (nazywanym „starszym”), który pragnie uratować swoje dzieci z płonącego wielkiego domu, z którego jest tylko jedno wyjście (brama). Dzieci, zajęte rozrywką i nie zdając sobie sprawy z zagrożenia – nie reagują na jego „łagodne słowa” wzywające je do opuszczenia budynku, jakby były zupełnie nieświadome sytuacji śmiertelnego zagrożenia, w której się znalazły. Gdy wezwania do opuszczenia domu nie przynoszą pożądanego skutku, a ojciec nie jest w stanie wynieść wszystkich swoich dzieci na zewnątrz, wpada na pewien pomysł. Znając skłonności poszczególnych dzieci oraz pociągające je zabawki, ojciec zwraca się do nich słowami:

Jeśli nie przyjdziecie i nie weźmiecie sobie rzeczy, którymi tak lubicie się bawić, i które są tak rzadkie i drogocenne, to później będziecie tego żałować. Teraz za bramą stoi dużo różnorodnych wozów zaprzężonych w kozły, jelenie i woły, i można użyć je do zabawy. Musicie wszyscy wyjść szybko z tego płonącego domu, a ja dam wam, cokolwiek będziecie chcieli²⁶.

Na te słowa dzieci ochoczo reagują i wszystkie szybko wybiegają na zewnątrz. Następnie domagają się od ojca przyobiecanych wozów ciągniętych przez różne zwierzęta. Ten jednak nie daje im jakichś małych wozów, lecz wszystkie dostają wielkie i posiadające wiele udogodnień i zdobień wozy, zaprzężone w białe, silne woły, dodatkowo każdemu z nich towarzyszy świta i liczni służący. Mając dostęp do nieograniczonych bogactw, jak zapewnia sutra, oraz traktując równo każde ze swych dzieci, ojciec obdarowuje każde z nich, a te

²⁴ W. Dilthey, *Powstanie hermeneutyki*, [w:] tegoż, *Pisma estetyczne*, tłum. K. Krzemieniowa, Warszawa 1982, s. 291.

²⁵ M. Janion, *Hermeneutyka*, [w:] tejże, *Humanistyka: poznanie i terapia*, Warszawa 1982, s. 127–128.

²⁶ *Sutra Lotosu*, rozdział 3: *Przypowieść*, tłum. nieznanym, https://mahajana.net/teksty/sutra_lotosu.html#toc5 [dostęp: 22.09.2016].

dostają to, czego wcześniej nie potrafiły sobie nawet wymarzyć. Budda stawia pytanie:

Czy ten starszy, dając swoim dzieciom wielkie wozy z drogocennych substancji, jest w jakiś sposób winny kłamstwa?²⁷

Jego uczeń, Siariputra zaprzecza. Ponadto dodaje, że nawet, gdyby starszy nie dał dzieciom wozów, również nie byłby w swym zachowaniu fałszywy, gdyż jego intencją było uratowanie życia dzieci przez zastosowanie „zręcznych sposobów”. A przecież ofiarował im jeszcze więcej. Budda aprobuje tę odpowiedź i dodaje, że Tathagata (jedno z określeń Buddy), osiągnąwszy wiedzę i mądrość, kieruje się miłością i współczuciem, czyniąc dobro dla innych. Z tego powodu urodził się w płonącej i rozpadającej się domu – świecie, aby uczyć żyjące stworzenia, jak osiągnąć Doskonałe Oświecenie. Istoty te jednak są pochłonięte swoimi przyjemnościami, są wręcz nienasycone w swych pragnieniach, nie zdając sobie sprawy, że jedynie w ten sposób wytwarzają wielkie cierpienie, w które się wklęją. Jednak Budda, stosując zręczne metody (wychowania, nauczania), przyciąga do siebie te istoty, a następnie kieruje je na drogę oświecenia. Użyte jako zręczne środki trzy wozy (śrawaki, prątekbuddy i bodhisattwy czy buddy) w rzeczywistości wskazują na prawdziwą wolność i niezależność, na osobiste doświadczenie szczęścia prawdziwej mądrości, prawdziwej rzeczywistości, wyzwolenia się ze złudzeń. Zatem Budda stwierdza:

Siariputro! Nawet chociaż ten starszy najpierw przyciągnął swoje dzieci przy pomocy trzech wozów, a potem dał im tylko wielki wóz, wspaniale ozdobiony drogocennymi rzeczami i doskonale uspokajający, to nie jest on winny kłamstwa, tak też jest i z Tathagatą: nie ma żadnego kłamstwa w nauczaniu najpierw trzech pojazdów, by przyciągnąć wszystkie żyjące stworzenia, a następnie zbawianiu tylko przy pomocy jednego Pojazdu²⁸.

Oprócz przejmującej wymowy o charakterze soteriologicznym przypowieść wskazuje wyraźnie na znajomość cech czy właściwości wychowania humanistycznego, które uwidoczniły się na większą skalę dopiero w pedagogice XX wieku. Mamy tu zatem wyraźnie zaznaczoną wartość indywidualizmu w nauczaniu i wychowaniu, tak jak w nurcie pedagogiki pragmatyzmu Johna Deweya, a także demokrację w wychowaniu, czy też równe traktowanie wszystkich uczniów, ponadto pragmatyzm nauczania, gdyż ma ono bezpośrednie odniesienie i zastosowanie w praktycznej sferze życia uczniów. Odbywa się też tutaj uczenie się przez doświadczenie, gdyż „wielki wóz” podarowany każdemu z dzieci to odpowiednio przekazane sposoby koncentracji i medytacji, wskazania bodhisattwy i inne wskazówki, które zastosowane w praktyce dopiero przynoszą doświadczane przez adepta rezultaty. Ponadto można dostrzec w przypowieści i całym rozdziale trzecim kolejne wartości pedagogiczne, jak wspólnotowość, dialogiczność, odwoływanie się do zrozumiałych dla wszystkich przykładów

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

i przypowieści, umiejętne motywowanie i wspieranie uczniów, empatię i rozumność, a stosowane wychowanie jest rozumiane jako wprowadzenie do samowychowania. Rozdział trzeci *Sutry Lotosu* eksponuje zatem cechy wychowania humanistycznego, jak w pedagogikach i pedagogiach ruchu Nowego Wychowania, pedagogice egzystencjalnej i personalizmu, a także nowych nurtach współczesnej pedagogiki humanistycznej.

Rozdział czwarty zdaje się w szczególności podkreślać rangę wychowania prowadzącego do samowychowania. Zawiera on przypowieść zaprezentowaną przed Buddą przez jego zaawansowanych uczniów, utożsamiających swoje aspiracje z celami śrawaków i pratjekabuddów. Dotyczy ona zdarzeń zaszłych między ojcem a marnotrawnym synem, co nieco przypomina nowotestamentową przypowieść o synu marnotrawnym, zawartą w *Ewangelii wg św. Łukasza*. Przypowieść biblijna zdaje się podkreślać rangę nawrócenia się grzesznika, a przypowieść z *Sutry Lotosu* realizację przemyślanego i długotrwałego procesu wychowawczego oraz jego owoce. Jak przekazuje sutra, syn w młodości uciekł od swojego ojca do innych krajów i przez kilkadziesiąt lat swojej włóczęgi popadł w nędzę. W tym czasie jego ojciec stał się bardzo zamożnym człowiekiem, który bardzo pragnął powrotu syna. Syn wreszcie powrócił do ojca, lecz dostrzegł daleko idące zmiany – bogactwo, splendor i władzę ojca, zakłopotał się i postanowił ponownie odejść. Ojciec rozpoznał od razu swego syna, czego nie dał poznać po sobie, jednak ostatecznie nie pozwolił mu odejść, lecz zatrudnił go jako służącego. Przez wiele lat syn służył u swego ojca, stopniowo awansując, jednocześnie doskonaląc cechy swego charakteru, aż ostatecznie ojciec wyróżnił go przed zebranymi przyjaciółmi, przedstawiając jako swego odzyskanego syna oraz przekazując mu swoje bogactwa. Sam syn był tym faktem zdumiony i uradowany, myślał też, że bez jakiegokolwiek dążenia i wysiłku z jego strony skarby same przyszły do niego²⁹.

Spoglądając na tę przypowieść z pedagogicznego punktu widzenia, można zauważyć, że celem wychowania (zabiegów ojca i wysiłków syna) jest samowychowanie człowieka, jak to przekazał na przykład Kazimierz Sośnicki³⁰. Ostatecznie syn staje się prawym człowiekiem. Zwracają też uwagę cechy ojca jako wychowawcy, jego przenikliwość, nie tylko chęć udzielenia pomocy, ale umiejętność właściwego jej udzielenia, ponadto opiekuńczość i serdeczność. Sam proces wychowania i samowychowania posiada wyraźnie cechy zdefiniowane w dwudziestowiecznej teorii wychowania, chociażby przez Mieczysława Łobockiego, zatem jego złożoność, intencjonalność, interakcyjność, długotrwałość, a nawet w pewnym stopniu – relatywność³¹.

Z pedagogicznego punktu widzenia interesujący jest też rozdział siódmy, zatytułowany w polskim przekładzie *Przypowieść o zaczarowanym mieście*. Budda

²⁹ *Sutra Lotosu*, rozdział 4: *Wnikliwość wiary*, tłum. nieznanymi, https://mahajana.net/teksty/sutra_lotosu.html#toc5 [dostęp: 23.09.2016].

³⁰ K. Sośnicki, *Istota i cele wychowania*, Warszawa 1967, s. 97–99.

³¹ M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2006, s. 52–58.

Uniwersalnej Mądrości, przywołany w tekście sutry przez Buddę Śiakjamuniego, uzyskał wielką uwagę i zainteresowanie, gdyż w pałacach zamieszkałych przez wpływowych ludzi i inne potężne istoty pojawiały się znaki światła, co wielokrotnie zdumiewało mieszkańców i ostatecznie zachęciło ich do poszukiwań wyjaśnień i zetknięcia się ze starożytnym, opisywanym przez Siakjamuniego, Buddą oraz wkroczeniem na drogę Dharmy w celu osiągnięcia Doskonałego Oświecenia. Rozdział ten wydaje się ponownie wskazywać na „zręczne środki”, użycie czegoś zwracającego uwagę i niekonwencjonalnego, by pomóc ludziom (i innym istotom, gdyż w sutrze jest mowa o istotach ludzkich i nieludzkich) w realizacji celów moralnych i duchowych, jako najwyższych celów wychowania³².

Wspomniana już przypowieść z ósmego rozdziału sutry o człowieku, któremu zaszyto drogocenny klejnot, gdy był upojony alkoholem, zdaje się wskazywać na pedagogiczne wartości podmiotowości i samorealizacji, ujęte przez Józefa Górniewicza jako ściśle powiązane ze sobą interdyscyplinarne kategorie pedagogiczne³³. Odzyskanie tych wartości jest możliwe dzięki praktykowaniu ścieżki dyscypliny i integralności³⁴. Budda inspirował tysiące i setki tysięcy osób, wskazując, że wszyscy oni są już buddami (wszak mają zaszyty klejnot), muszą jedynie dowiedzieć się o tym i wydobyć go na światło dzienne, aby prawdziwie zabłysnął, i wskazał na bogactwo osoby. W pedagogice podmiotowość wskazuje na wewnętrzny rdzeń człowieczeństwa, jego autonomiczność i wolność, pozwala człowiekowi sterować swoim życiem, prowadzić proces samowychowania, osiągnąć wyżyny ducha i moralności. Samorealizacja tych najgłębszych wartości jest naczelnym celem wychowania wszystkich nurtów pedagogiki humanistycznej. Jest to też proces psychologiczny, rozgrywający się w dziedzinie świadomości. Człowiek, jak wskazuje jedna z interpretacji znaczenia rozdziału siódmego *Sutry Lotosu*, może wyzwolić się z negatywnych stanów psychicznych i rozjaśnić oraz spolaryzować pozytywnie świadomość. Dzięki naukom Buddy, zwłaszcza stosowaniu medytacji, staje się istotą posiadającą wewnętrzne poczucie wartości i kontroli, wysoce empatyczną i altruistyczną, wyzbywającą się rozmaitych lęków, nawet przed śmiercią, skłonną pomagać innym, o „cieplej” osobowości, zachowującą się spontanicznie, niezależną w myśleniu i działaniu, a są to cechy osób regularnie medytujących, zbadane już przez współczesną naukę³⁵, jednocześnie obrazujące humanistyczny ideał wychowania.

Nauki przekazane w *Sutrze Lotosu*, jak podpowiada rozdział piąty, mają charakter uniwersalistyczny, są przeznaczone dla wszystkich ludzi, są jak wielka

³² Por. *Sutra Lotosu*, rozdział 7: *Przypowieść o zaczarowanym mieście*, tłum. nieznanym, https://mahajana.net/teksty/sutra_lotosu.html#toc5 [dostęp: 23.09.2016]. Zob. też: *The Lotus Sutra*, Berkeley 2007, s. 113 i nn.

³³ J. Górniewicz, dz. cyt., s. 65.

³⁴ *The Lotus Sutra*, s. 140.

³⁵ Por. np. C. S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, Warszawa 1990, s. 349; P. Zieliński, *Relaksacja w teorii i praktyce pedagogicznej*, Częstochowa 2011, s. 276 i nn.

chmura zsyłająca deszcz na wszystkie rośliny i pojąca ich pragnienie³⁶. Ludzie będą ostatecznie zdążać do ich realizacji, gdyż nie doktryna jest w nich najważniejsza, lecz praktyczne urzeczywistnienie, czego może doświadczyć każdy, kto poważnie będzie je stosował. Zatem, jak wskazuje rozdział siedemnasty, dzięki tym naukom wiele istot (licznych jak piaski Gangesu) osiągnie swój cel, posiadają wiedzę i wolność, Doskonałe Oświecenie, wyzwalając się ostatecznie z kręgu cierpień³⁷. Sutra zdaje się przemawiać przez wieki, z otchłani czasu prowadzić dialog ze współczesnymi ludźmi, jak to przekazał Dilthey, wskazując na istnienie uniwersalnych wartości, będących jednocześnie najważniejszymi wartościami pedagogiki humanistycznej. Przekazuje nie jeden, ale kilka ideałów wychowania, tym samym niejako częściowo wpisując się w konwencję pedagogiki postmodernistycznej, w której między innymi podkreśla się znaczenie pluralizmu idei i wzorców oraz dobrowolności przy podejmowaniu decyzji.

Podsumowanie

Według nauk szkoły Tientai ideałem wychowania mahajany jest nie tylko bodhisattwa i budda, ale też śrawaka i pratyekabudda. Nie ma jednej metody wychowania dobrej dla wszystkich uczniów, lecz istnieją zręczne środki, zróżnicowane metody, które kompetentny nauczyciel duchowy potrafi adekwatnie użyć, przyciągając uwagę swoich wychowanków i motywując ich do podjęcia wysiłku w celu rozwoju świadomości, odkrycia wiedzy i własnej tożsamości oraz urzeczywistnienia wysokiego poziomu moralności.

Przytoczone wartości pedagogiczne buddyjskiej szkoły Tientai stanowią dziedzictwo całej ludzkości, mają też bardzo współczesny charakter i dotyczą kwestii niezwykle istotnych dzisiaj, dotyczących rozwoju samych ludzi, gdyż – jak to ujął Marian Nowak – mamy kryzys człowieka, a nie kryzys wartości, które zdają się mieć charakter uniwersalny. Potrzebna jest praca nad sobą samym, ukierunkowana na wartości duchowe, aby mogły zaistnieć w naszej rzeczywistości i nadać sens ludzkiej egzystencji³⁸.

Bibliografia

- Górniewicz J., *Kategorie pedagogiczne*, Olsztyn 2001.
Hall C.S., Lindzey G., *Teorie osobowości*, Warszawa 1990.

³⁶ *The Lotus Sutra*, s. 95 i nn.

³⁷ *Sutra Lotosu*, rozdział 17: *Rozróżnienie zasług*, tłum. nieznanym, https://mahajana.net/teksty/sutra_lotosu.html#toc5 [dostęp: 23.09.2016].

³⁸ Por. B. Śliwerski, *Pedagodzy ku życiu wartościowemu, piątek, 23 września 2016, (drugi dzień obrad IX Zjazdu Pedagogicznego)*, <http://sliwerski-pedagog.blogspot.com/> [dostęp: 23.09.2016].

- Hurvitz L., *Chih-i (538–597): An Introduction to the Life and Ideas of a Chinese Buddhist Monk*, Brussels 1980.
- Ikeda D., *The Flower of Chinese Buddhism*, New York 1997.
- Janik R., *Pedagogiczne aspekty oddziaływania hinduistycznych i buddyjskich systemów filozoficzno-religijnych w okresie globalizacji*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2014, t. 23; <http://dx.doi.org/10.16926/p.2014.23.08>.
- Lotus Sutra*, [w:] E.A. Irons, *Encyclopedia of Buddhism*, New York 2008.
- Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2006.
- Murano S., *The Sutra of the Lotus Flower of the Wonderful Law*, University of Hawaii Press, Honolulu 2013 (reprint).
- Nalaskowski S., *O ideale wychowania i celach kształcenia. Studium z pedagogiki porównawczej*, Toruń 1994.
- Olchanowski T., *Wola i opętanie. Enancjodromia a rzeczywistość*, Warszawa 2010.
- Pye M., *Skilful Means. A concept in Mahayana Buddhism*, London, New York 2003.
- Sońnicki K., *Istota i cele wychowania*, Warszawa 1967.
- Stone J., *Lotus Sutra*, [w:] *Encyclopedia of Buddhism*, vol. 1, ed. R.E. Buswell, New York 2003.
- Suguro Sh., *Introduction to the Lotus Sutra*, Fremont 1998.
- Sutra Lotosu*, [w:] *Encyklopedia mądrości Wschodu. Buddyzm. Hinduizm. Taoizm. Zen*, red. (wersji polskiej) E. i P. Trzeciakowie, Warszawa 1997.
- Sutra Lotosu*, rozdział 4: *Wnikliwość wiary*, tłum. nieznanym, https://mahajana.net/teksty/sutra_lotosu.html#toc5 [dostęp: 23.09.2016].
- Sutra Lotosu*, rozdział 7: *Przypowieść o zaczarowanym mieście*, tłum. nieznanym, https://ma-haja-na.net/tek-sty/sutra_lotosu.html#toc5 [dostęp: 23.09.2016].
- Sutra Lotosu*, rozdział 17: *Rozróżnienie zasług*, tłum. nieznanym, https://mahajana.net/tek-sty/sutra_loto-su.html#toc5 [dostęp: 23.09.2016].
- Śliwerski B., *Pedagodzy ku życiu wartościowemu, piątek, 23 września 2016, (drugi dzień obrad IX Zjazdu Pedagogicznego)*, <http://sliwerski-pedagog.blogspot.com/> [dostęp: 23.09.2016].
- Śliwerski B., *Pedagogika ogólna. Podstawowe prawidłowości*, Kraków 2012.
- The Lotus Sutra*, Berkeley 2007.
- Trikaja*, [w:] *Encyklopedia mądrości Wschodu. Buddyzm. Hinduizm. Taoizm. Zen*, red. (wersji polskiej) E. i P. Trzeciakowie, Warszawa 1997.
- Waipulja-sutra*, [w:] *Encyklopedia mądrości Wschodu. Buddyzm. Hinduizm. Taoizm. Zen*, red. (wersji polskiej) E. i P. Trzeciakowie, Warszawa 1997.
- Williams P., *Buddyzm mahajana*, Kraków 2000.
- Zieliński P., *Relaksacja w teorii i praktyce pedagogicznej*, Częstochowa 2011.
- Zieliński P., *Samorealizacja i samowychowanie w Zen i metodzie Silvy*, Częstochowa 2000.

Zieliński P., *Taoistyczne, konfucjańskie i zachodnie koncepcje pedagogiczne*, Częstochowa 2015.

Ziporyn B., *Zhiyi*, [w:] *Encyclopedia of Buddhism*, vol. 2, ed. R.E. Buswell, Jr., New York 2004.

The pedagogical ideals and values of the Tiantai School of Buddhism

Summary

In this paper, the pedagogical values of the Chinese school of Mahayana, Tiantai, are presented. In the first part, the author concentrates upon the origins, structure and contents of the main text of the school, *The Lotus Sutra (Sutra on the White Lotus of the Sublime Dharma)* and also upon the representatives of the Tiantai school, like Zhiyi, and upon the doctrine of Tiantai. In the further course, he conducted the hermeneutic research into the oldest chapters of the treatise mentioned above. He presented the ideals of upbringing, and also pedagogical values, of the Tiantai school, taking under consideration, among others, parables: about rescuing children from a burning house by father, about the return of a prodigal son, about a jewel sewn into clothes, about an enchanted city, and about the plants watered with the rain of Tathagata. The comparative analysis gives rise to the conclusion that the pedagogical values presented in the teaching of the Tiantai school are of a contemporary character, and that they correspond, in particular, with the hermeneutic method in pedagogy, the principal assumptions of humanistic psychology and pedagogy, and with the traits of upbringing discovered in the pedagogy of of 20th century. The revealed pedagogical values of the school are of a universal character, and constitute the heritage of the entire mankind.

Keywords: humanistic pedagogy, upbringing in the Far East, upbringing ideals and values, Buddhist upbringing, Tiantai School.